

СПІЛКУВАННЯ ЯК ЕСТЕТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглядається проблема безпосереднього вияву суспільності людини у феномені спілкування. Оскільки цей процес розгортається як суб'єкт-суб'єктне відношення, спілкування є творенням естетично визначеного образу людяності. Автор розкриває історичні модифікації естетичного образу суспільності, виділяючи три основні типи спілкування: додіалогічне, діалогічне, монологічне.

Ключові слова: спілкування, людяність, моральність, самопізнання, цінності, образ, ідеал.

Функціоналізм сучасної культури виявляє себе у знеособлених формах спілкування. Воно виконує функцію *засобу*, підпорядковуючись матеріально-речовим потребам. Це відношення Кант характеризує як хибне, оскільки воно не відповідає поняттю моральної мети. За формою людина ховається, як за маскою. Маскування думок, почуттів зрештою дає два морально-хибні наслідки. Емоційна напруга живої чуттєвої людини, прихована під знеособлюючою маскою, дає неконтрольовані вибухи агресивності. Агресивність – одна із хвороб сучасної цивілізації [див.: 5].

Інший варіант формального спілкування має у наслідку духовну інфантильність. Почуття, що не сформувалися і не визначилися у спілкуванні, спустошені своєю незадіяністю. Останнє зумовлює хворобливі симптоми асоціальності. Виявом їх є “тяжке або навіть незворотне послаблення здібності спілкування з людьми. Цей ефект... сполучається з порушенням здібності до людської симпатії” [6, 48]. Хвороба цивілізації знаходить вияв у розпадині образу людяності: нездатності чути і

розуміти іншу людину, сприйняти її світ та увібрати у власний духовний світ так, щоб усвідомити її буття як особисте щастя, а її негаразди переживати як власну біду.

Можна заперечити, що у сучасній культурі її суб'єкт зосереджується на самозаглибленні з метою самопізнання. Однак методологічні засади спілкування, вироблені людством упродовж антропогенезу, апробовані у філогенезі, зберігають свою цінність і щодо онтогенезу. Людина спроможна віднайти власне Я через зустріч з Ти. У спілкуванні – духовній взаємодії з іншою людиною – вона рухається до самопізнання. Відчуження людини від людини, типове для сучасного світу, характеризується саме як хвороба цивілізації.

Аналіз свідчить, що формування естетичного образу спілкування – одне з стрижневих спрямувань культури впродовж її історії. Воно відображає об'єктивну потребу укласти енергію творення людьми умов життя у досконалі форми. Вони покликані відсвічувати моральність потреби, моральність шляхів її задоволення та доцільну у собі організацію процесу як такого, що відображає володіння мірою небайдужого відношення до світу та естетичною мірою відношення суб'єктів спілкування одне до одного.

Спілкування завжди вкладається у чуттєво даний образ спільності – суспільності стосунків. В ньому відображається рівень людяності життя: те, наскільки світ іншої людини бачиться сприйнятним і цікавим, а отже – самоцінним. Кожен із суб'єктів, маючи певний досвід творення стосунків, реалізує його у безпосередньому процесі, виявляючи міру людяності. Незалежно від конкретного виду діяльності (перетворювальна, пізнавальна, ціннісно-орієнтаційна), вона здійснюється через спілкування, тобто як суспільний процес. “Постійною залишається сама *діяльнісна природа* людського спілкування, що виявляє себе в спрямованості суб'єкта на інший суб'єкт” [3, 134].

Творення естетичного образу спілкування – процес, у якому наявний зв'язок усталених взаємодій (спілкування, укладене у певну культурну форму) та неповторність, що відображає індивідуалізований досвід розгортання людяності. В етиці Канта

відмінне між ними характеризується в поняттях: “людина добрих нравів”, тобто та, що дотримується “*букви закону*” – перший тип; “моральнісно добра людина”, тобто та, що дотримується “*духу законів*” – другий тип.

Цілісний образ моральнісно визначеного спілкування утворюється єдністю “форми” та “духу” спілкування. Форма – певна універсальна “матриця”, що окреслює вихідні засади процесу та межі, у яких він може розгортатися, не руйнуючи поняття “людяність” та не принижуючи сторіч, що здійснюють спілкування. Опанування формою – необхідна передумова розгортання процесу у межах культури. Лише так створюються передумови для вдосконалення змісту та способів спілкування: поглиблення його людяності. Відомий етолог К.Лоренц говорить, що ритуали склалися як “захисний механізм від агресії” [5, 7].

Ритуалізована поведінка – це не лише “зовнішня”, але і “внутрішня форма”. Людина, що увібрала в себе наявні способи спілкування, внутрішньо організована ними. Вони органічні їй, а тому, індивідуальний досвід стосунків вона вкладає в усталені форми. Вони мають сенс не лише засобу, але і мети, оскільки є організуючим началом досвіду і людського духу загалом. Рухливість “внутрішньої форми” виявляє себе в суб’єкт-суб’єктному спілкуванні: у щоразу неповторному образі людяності. Енергія взаємодій, живлячи світ одне одного, надає самому процесу сенсу внутрішньої необхідності. У безпосередньому спілкуванні, не опосередкованому конкретно корисливою потребою, людина найбільш адекватно відображає свою суспільну сутність.

Естетичний образ спілкування завжди базується на моральних засадах. Характеризуючи поняття прекрасного, І.Кант говорить, що воно дійсне лише щодо людини, оскільки оперте на моральність як об’єктивну підставу: “...лише людина... може бути ідеалом *краси*, так само як серед всіх предметів у світі (тільки) людство в його особі як мисляча істота може бути ідеалом *досконалості*... щодо неї ідеал полягає у вираженні *морального*...” [4. 1083 – 1086].

Наголосивши на об’єктивності процесу спілкування,

798685

зумовленого суспільним способом організації людського життя, хочеться звернути увагу на такий його аспект, як цілеспрямоване творення цілісних, чуттєво даних образів спілкування. Образністю просякнуті всі види людської діяльності, стосунки людини з природним світом та світом ідеальних сутностей (об'єктивована на рівні ідеалу суспільна сутність людини). Естетичний образ спілкування є концентрацією духовності процесу життєтворення (історично конкретного його рівня) та об'єктивацією його конкретних шляхів і засобів. Укладений у форми, що утверджують найсуттєвіші сторони даного процесу, не розриваючи з цілісним буттям конкретного носія здібності спілкування, цей феномен зберігає людяність не лише як ідею, але і як реальність стосунків.

Величезні зусилля, що витрачалися на діяльність творення злагодженого образу спілкування, засвідчують його цінність у процесах самоорганізації людства як розумного начала природи та самоорганізації людини як свідомого суб'єкта життєвості. Звертає на себе увагу та особливість, що вироблені форми спілкування організують собою усі види відношення людини до світу, створюючи чітко фіксовані історичні типи суспільності.

Видається правомірним виділити три типи спілкування, що найбільш безпосередньо відображають суспільну сутність людини на історично конкретних етапах її розвитку. Це додіалогічний (ранні етапи історії); діалогічний (класична культура, що охоплює період від грецької античності до середини XX ст.); монслогічний (культура постмодерну) образи спілкування. Суспільність як сутнісна характеристика спілкування відображається у формуванні, поряд з реальністю процесу, його *досконалого* образу. Культура виявляє свою формуючу, "обробляючу" дух, функцію, підносячи людину над тварністю власної природи і над плинністю повсякденності.

Моральнісно визначений образ спілкування чітко зафіксований у ранніх міфологічних культурах. Його творення посідає тут величезне місце, надаючи культурі вираженого ритуалізованого спрямування. Хоча його прообразом є спілкування всередині спільнот, образ злагодженої взаємодії виноситься за межі соціуму, осягаючи весь навколишній простір. Диференційований образ

простору – це образ, визначений з огляду особливостей спілкування у кожній з його сфер залежно від місця конкретних об'єктів в ієрархії просторових та часових зв'язків. Образ спілкування апіорно налаштований на злагоду і покладає її як свою мету. Структурованість світу (горизонталь – вертикаль, верх – низ, небо – земля) символізує різні образи спілкування. “Верх” і його символи утверджують сутнісні його аспекти, суттєве в спілкуванні, що потребує спеціального налаштування психіки, організації почуттів на стан піднесеності, а значить виходу за межі буденності тощо. Організація психічних структур на сприймання об'єкта, що своїм масштабом і значущістю не вкладається в межі одиничного і конкретного буття, зумовлює і такий феномен культури, як творення чуттєво осяжних об'єктів спілкування – надання природним явищам антропоморфного образу. Відношення схилення, шанування, спрямоване на антропоморфні образи природних стихій (боги ранніх релігій) – явище адекватного реагування на дійсність у тому сенсі, що зміст і спосіб відношення відповідають якостям предмета шанування. В цьому контексті діяльність поіменування – це процедура надання життя об'єктам шляхом вирізнення їх з-поміж інших. Поіменовані, вони здобувають образ та визначену у собі життєвість, що конкретизується через особливість спілкування з ними. *“Таїна слова покладена саме у спілкуванні з предметом і у спілкуванні з іншими людьми...* Живе слово містить у собі інтимне відношення до предмета і суттєве знання його потаємних глибин... В імені – деяка інтимна єдність роз'єднаних сфер буття, єдність, що спричиняє до спільного життя їх в одній цілісній, уже не просто “суб'єктивній” чи просто “об'єктивній свідомості”, – говорить О.Ф. Лосєв [8, 642]. Процедура “задавання” життя шляхом поіменування – це творення очікуваного (родинного) зв'язку.

Міфологічний образ світу – це міфологізована суспільність. Вона включає в коло родинного спілкування все навколишнє, надаючи образу злагоди всепроникного характеру. Способи спілкування, вироблені людиною, носять “суб'єкт-об'єктний” характер, яскраво виражений у тому, що вона не лише ініціює процес, але і формує, “оформлює” спілкування у звичні для неї

способи. Міфологізована суспільність засвідчує про себе “наказовістю” форм, що відображають характер зв’язку всередині спільнот: беззастережне дотримання дозволів та заборон. Поширюючи “наказовість” на природні стихії, “дикун самовпевнено вірить у можливість управління вищими силами” [10, 61]. Відмінність магічних вірувань від пізнішої релігійної віри Дж.Фрезер бачить у визнанні людиною повної залежності від природних сил. Тому наказовість у спілкуванні змінюється проханнями до бога сприяти справам людей. Міфологічний образ спілкування носить виражений додіалогічний характер. “Наказовість” відношення до природи – не що інше, як спроба приборкати її стихійність аналогічно до того, як у спільнотах приборкуються стихійні прояви людської енергії. Усталеність способів спілкування з природою покликана спонукати на сталість відношення природних сил щодо людей. Додіалогічне спілкування відображає незміненість образу світу, зумовлену уявленням про незмінність його ознак. У такому світі добро – лише добро, зло – лише зло. Це незмінні і непорушні сутності. Світ – статичний.

Інший – діалогічний – образ світу складається в античній культурі, як видається, під впливом античного агону. Він розгортає образ спілкування у діалогічну форму, причому діалог набуває всепроникного характеру. Образ світу, вибудовуючись у контексті ідеї діалогу, розкривається як динамічний, як світ, що перебуває в становленні і розвитку. Всюди в ньому наявна єдність протилежностей: космос – хаос; світло – півтьма; парне – непарне; ліве – праве тощо.

Взаємодією протилежностей утворюється світ у невичерпному багатстві його форм, сталості та змінності образу. Гармонія визначається як єдність протилежного, єдність, що досягнута, утворена злагодженою, доречною взаємодією. О.Ф.Лосев, характеризуючи місце даного поняття в античній культурі, говорить про його багатозначність: гармонія – це і “договір між героями”, і “скрепи”, цвяхи [див.: 9, 127]. Злагода як моральна цінність досягається в спілкуванні (і “змагальності”) якостей в усіх речах природного світу, людського життя тощо. В етиці Аристотеля добродесності – наслідок вибору між

протилежностями, що здатні до взаємопереходу. Тому добродішності “за своєю природою такі, що недолік і надлишок їх гублять” [1, 80].

Діалогічне спілкування набуває в античній культурі сенсу творчо-породжуючого начала. Об’єктивна реальність і спілкування з нею людини зумовлює те, що “річ, дана як індивідуальність, визначається лише через себе саму” і разом з тим, як “поняття речі”, як така вона є духовною реальністю. Згадані характеристики світу, що відкрилися свідомості давнього грека. О.Лосев характеризує на прикладі розуміння Демокритом атома. В цьому розумінні наявна “єдність фізики і геометрії, матеріального та ідеального” [7, 447]. Розгортаючи розуміння Демокритом поняття “атом”, Лосев говорить, що воно включає неподільність атома, але також відділення від кожного атома образів, що не мають властивостей неподільності. Стале і відмінне – вияв взаємодії одиничного і загального, або конкретно-чуттєвого образу предмета і поняття його.

Античне розуміння зв’язку сталого і змінного в явищах дійсності відповідає розумінню цього зв’язку у художній предметності, адже, як говорить О.Лосев, “загальновідома ознака естетичного предмета: все родове у творі мистецтва дане як одиничне та індивідуальне” [7, 451]. Видається, що назване розуміння відображає також сутність діалогу як культурного феномена. Діалогічне спілкування, спрямовуючись на об’єкт та розгортаючись згідно з логікою вияву його якостей, зумовлює адекватність відображення. Речі, явища “спілкуються” з пізнаючим суб’єктом, відкриваючи йому свої таємниці. В діалогічному спілкуванні фіксується стале (ідея речі) та змінне (чуттєво дані образи речей). Пізнання, оперте на діалогічне спілкування із світом, відображає свою гуманістичну природу спрямованістю на гармонійну злагоду. Пізнаючий суб’єкт і об’єкт пізнання взаємно стимулюють розгортання якостей кожного, щоб зрештою здійснитися, відбутися одне через одного. Діалогічне спілкування, висвітлюючи ті або інші сторони життєвості об’єкта, зрештою рухається до творення його цілісного образу. Демократичний образ грецької античної культури відсвічує у спілкуванні як образ

рівності його сторін. Мета спілкування бачиться у творенні злагоди, але не ціною компромісів, а шляхом спільного руху до віднайдення істини. В такому сенсі цінними є як істина (віднайдення якої є явищем самоцінним), так і шлях до неї, а саме: утверджується самоцінність способу спілкування, що відкриває істину.

Інший образ спілкування утверджує культура середньовіччя, що виводить істину за межі реального світу у надчуттєву сферу. Моральність у її істині віддається Абсолюту, задаючи тим самим образ спілкування у вигляді вираженого спрямування на вертикаль. З одного боку, у такий спосіб віднаходилося і утверджувалося найсуттєвіше у згаданому феномені: задоволення *духовної* потреби людини. Відкривалося, що духовне задоволення досягається не будь-яким спілкуванням, а лише моральносно визначеним. З іншого боку, за межі сенсу виводилося спілкування з реальним світом у всьому чуттєво-даному багатстві його образу. Спілкування у даремній надії бути почутим вищою силою обертало його на спілкування з собою, на внутрішній діалог. Його цінність у тому, що людина, зрештою, рухалася до самопізнання, оскільки зберігалася мірка моральності – ідеальний образ Абсолюта, що уособлює єдність істини, добра і краси. Гегель, характеризуючи релігію як форму свідомості, говорить про *уявлення* як її основу та про перенесення його у внутрішнє життя суб'єкта. Визначаючи реальне джерело, що живить світ суб'єкта і є предметом релігійного почуття, Гегель пише: “Побожне поклоніння є культ общини в його найчистішій, найінтимнішій, найсуб'єктивнішій формі; це культ, у якому об'єктивність ніби поглинена і засвоєна, і зміст цієї об'єктивності уже без неї став надбанням серця і душі” [2, 112]. Тобто предмет спілкування і спосіб його відображають суспільність процесу: всезагальність предмета небайдужості та всезагальність відношення до нього, що визначилася у світі суб'єкта у вигляді індивідуального переживання. Переживання почуття причетності до спілкування, що виводить за межі буденності, покладає у собі можливість організації духовних структур особи якостями предмета небайдужості. Однак незвичність, небуденність об'єкта

спілкування визначає вибірковість процесу: почуття налаштовуються на піднесеність лише щодо надчуттєвого образу і залишаються на рівні буденності щодо реального світу. Саме такий образ спілкування демонструвала впродовж своєї історії культура християнства. Це спілкування, що не покладає в собі принципу рівності сторін, а тому, руху до спільного пізнання істини. Істина у ньому *задана*, а внутрішній рух суб'єкта до набуття чеснот, що підносять над пересічним життям, відображає ієрархічну суспільну структуру доби середньовіччя, де чесноти задані привілеєм народження, усі тварні істоти можуть лише перебувати на шляху до істини людського, що покладена у Боголюдині.

Інший, демократичний образ спілкування, відсвічує у філософії Нового часу, починаючи від Бекона і Спінози і досягаючи у філософії Канта чи не найбільш послідовного вияву. Це перенесення діалогу із світом всередину людської особистості, але не для втечі від світу, а для плекання у собі чеснот з метою удосконалення життя собою – реальним його суб'єктом. Філософи показують реальну підставу самовдосконалення: шляхом рефлексії над стихійністю чуттєвої природи з метою підпорядкування її розумній волі. Тут досконалість бачиться наслідком свідомого вибору добра, що є не лише деякою ідеєю, але і реальним добром. Як таке, воно реалізується через вчинки: у діяльності відношення до світу. Правда, послідовно проведений принцип раціоналізму у виборі, що особливо характерно для етики Канта, наказовість волі щодо почуттів, поширюючись за межі суб'єкта у зовнішній світ, зрештою призвела до небажаних наслідків. Природний світ, підпорядкований волі людини, із самоцінного предмета відношення був перетворений на засіб для задоволення тих самих чуттєвих потреб, з якими мали б боротися і, зрештою, подолати їх стихію мислячий розум і добра воля. Між тим, саме вони виявилися подоланими чуттєвою природою людини. Розум в боротьбі зі стихією чуттєвості прийшов до крайнього протиставлення себе чуттєвій даності світу, тобто джерелу власного життя. Почуттєвість, не живлячись здобутками інтелекту, виявилася зануреною у повсякденність, а тому позбавленою

естетичного образу. Зруйнована цілісність духовних структур особистості і спричинена нею руйнація взаємодій розуму і почуття (всередині людини), суб'єкта з суб'єктом (всередині спільнот), людини з природою (всередині життя як цілого) зумовлює феномен монологізму. Кожна із сторін говорить, але інша не чує, і тому це щоразу – розмова (а скоріше – промова) у пустоту.

1. Аристотель. Никомахова етика // Аристотель. Соч. В 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т.4. – 830 с.
2. Гегель. Эстетика. В 4 т. – М. Искусство, 1968. – Т.4. – 312 с.
3. Каган М.С. Мир общения. Проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
4. Кант И. Критика способности суждения // Кант И. Основы метафизики нравственности. – М.: Мысль, 1990. – 1471 с.
5. Лоренц К. Агрессия (так называемое 'Зло') // Вопросы философии. – 1992. – №3. – С. 5 – 38.
6. Лоренц К. Восемь смертных грехов цивилизованного человечества // Вопросы философии. – 1992. – №3. – С. 39 – 53.
7. Лосев А.Ф. История античной эстетики (Ранняя классика). – М.: Высшая школа, 1963. – 583 с.
8. Лосев А.Ф. Философия имени // Лосев А.Ф. Бытие. Имя. Космос. – М.: Мысль, 1993. – 958 с.
9. Лосев А.Ф. Эстетическая терминология ранней греческой литературы (Эпос и лирика) // Ученые записки Московского гос. нед. ин-та им. В.И.Ленина. – Т.83. Вып. 4. – М.: МГПИ, 1954. – С. 37 – 262.
10. Фрезер Дж. Золотая ветвь. – М.: Политиздат, 1983. – 703 с.

Вера Мовчан. Общение как эстетический феномен. В статье рассматривается проблема непосредственности выражения общности человека в феномене общения. Поскольку данный процесс разворачивается как субъект-субъектное отношение, общение предстает творчеством эстетически определенного образа человечности. Автор раскрывает исторические модификации эстетического образа общности, выделяя три основных типа общения: диалогическое, диалогическое, монологическое.

Ключевые слова: общение, человечность, нравственность, самопознание, ценности, образ, идеал.

Vira Movchan. Communication as aesthetic phenomenon. The problem of spontaneousness of discovering community of a human being in the phenomenon of communication is considered in this article. As the given process develops as subject-subjective relation communication is creation. The author reveals historical modifications of the aesthetic image of community distinguishing three main types of communications: pre dialogical, dialogical, monological.

Key words: communication, humanity, morality, selfcognition, value, image, ideal.